

Vakfiyelere Göre Osmanlı'da Kayık ve Kayık-Hâne Vakıfları

Nilgün Çevrimli*

Giriş

Kayık ve Kayık-Hâne Vakıfları

Bilindiği üzere Osmanlı'da yaşamın her alanına hizmet veren vakıflar kurulmuş olup bunlardan biri de toplumun zorunlu ihtiyaçlarından olan ulaşım ile ilgili vakıflardır. Bu bağlamda, sultanlar, hanım sultanların kurdukları büyük vakıflarda gerek askeri, gerekse ticari amaçla sefineler, yine diğer birçok vâkıfın da ulaşım ve nakliye için at, katır, deve gibi binek hayvanlarını vakfettikleri bilinmektedir.¹

Zamanla değişen, gelişen yeni ortaya çıkan ihtiyaçlar, kurulan vakıfların akar ve hayratlarında da değişikliklere neden olmuştur. Öztürk'ün ifade ettiği gibi klâsik gelir kaynaklarının yanında zirâi işletmeler, iplik ve boyahaneler, yünlü, pamuklu, ipekli dokuma tezgahlarına, kiremit, kireç, alçı, çini, kaldırım taşı fabrikaları gibi inşaat sanayiine; kiremit, lamba, mum atölyeleri gibi ev eşyaları sanayii, baruthane ve kılıç fabrikası gibi silah sanayi ile sandal ve kayıkların imâl edildiği kayık-hânelerin inşâsı da önemli hale gelmiştir.²

Osmanlı İmparatorluğu, denize kıyısı olan bir çok yerleşim birimine ve büyük akarsuların bulunduğu bir coğrafyada hüküm sürmüştür. Bu dönemde kurulan vakıf ağında deniz ve akarsularda ulaşım için birtakım hizmetlerin de vakıf olarak vücuda getirilmesi doğaldır. Kayık ve kayık-hâneler de 16. Yüzyıldan başlayarak saltanata mensup kişiler ya da diğer bazı vâkıfların kurdukları vakıflarda başlıca akarlar arasında yer almıştır. Çünkü o dönemde denizden seyahat için tek nakliye aracı olan kayıklar, gerek sahipleri gerekse onu işletenler için büyük bir gelir kaynağı durumundadır.

* Dr., Vakıf Uzmanı-Sanat Tarihçisi, Kültür ve Turizm Bakanlığı, Vakıflar Genel Müdürlüğü, Ankara/TÜRKİYE, ncevrimli@gmail.com ORCID: 0000-0002-4694-7721

1 "...vakf-ı mezkûrumun levâzım-ı umûrunda isti'mal olunmak için vakf eylediğim katır ve merkebin me'kûlatları ğalle-i merkmeden verile..." Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi (VGMA), 744: 95/25. 1213 H/1798 M

2 Nazif Öztürk, XIX. Yüzyılda Osmanlı İmparatorlu'nda Sanayileşme ve 1827'de Kurulan Vakıf İplik Fabrikası, *Vakıflar Dergisi*, S. 21, s. 23-80.1990.

Osmanlı Dönemi kayıkçılığı ile ilgili olarak hazırlanmışken önemli çalışma Cengiz Orhonlu'nun makalesidir.³Söz konusu makale kayıkçılık mesleği, işletim şekli, iskeleler, kayık türleri, sayıları, kayıkçılar ve konuyla ilgili hukuki düzenlemeler hakkında önemli bilgiler vermesi açısından önemli bir çalışmadır.

Yine Alidost Ertuğrul'a ait Üsküdarla ilgili doktora tezinde ise İstanbul'da ondokuzuncu yüzyılın ortalarına kadar kent içi deniz ulaşımının kayıkçılar ve mavnacılar tarafından sağlandığı, kayıkların güvenli ve hızlı olmaması ve uzun mesafelerde ve kötü hava koşullarında kullanımları kısıtlı olmasına rağmen yüzyıllar boyunca kentte artan nüfusa paralel olarak deniz yolu ulaşımında kayıkların sayısının artış gösterdiği ifade edilmiştir. Kayık sayısının 1680 yılında 1400 iken, 1802 yılında 3966'ya yükseldiği, 1844 yılına gelindiğinde ise 19.000 gibi çok büyük bir rakama ulaşmış, öte yandan daha verimli çok sayıda insanı bir arada taşıyan araçlar gibi çözüm arayışlarına gidilmiştir. Bu bağlamda sadece Üsküdar'a özgü rakamlara yer verilmiştir.⁴

Akillas Milas tarafından, hazırlanmış eserde ise İstanbul'da ulaşımda kullanılan Pazar kayıklarından buhar gemilerine kadar olan gelişim çizimlerle canlandırılmıştır.⁵

Mihrimah Sultan'ın 965 H./1557 M. tarihli vakfiyesinde;“...*tûlu, onüç zira' bir kayık ve tûli, oniki zira' bir permedir ki, havayic ve levazım-ı imâreti nakledüp eyyam-ı hâliyyede ücret ile inas ve devab nakl eyleye...*”⁶ şeklinde *pereme* adı verilen kayığın imaretin ihtiyaçlarını taşımak, boş günlerde de ücretle insan ve hayvan taşımaya mahsus olduğundan söz edilir.

Alidost Ertuğrul ise 16. Yüz yıla gelindiğinde nüfus artışına paralel olarak 1565'te İstanbul limanı ile Üsküdar arasında düzenli kayık seferlerinin başladığı, Üsküdar'a ve Boğaziçi'nde işleyen vakıf peremeler olduğunu gösteren kayıtlara rastlandığını, Üsküdar'a tahsis edilen hassa peremesinin sadece iki tane olduğunu, ancak bu dönemde kayıkla dolmuşculuk yapılmaya başlandığından bahseder ki,⁷

3 Cengiz Orhonlu, Osmanlı Türkleri Devrinde İstanbul'da Kayıkçılık ve Kayık İşletmeciliği. Tarih Dergisi, 16 (21), s. 118. , 2011. <http://www.journals.istanbul.edu.tr/iutarih/article/view/1023002270/1023001895> 14.11.2017.

4 Ertuğrul Alidost, XIX. Yüzyıl Kentsel Dönüşümü'nde Üsküdar ve Koruma Sorunları, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, 2011, İstanbul, s. 463.

5 Millas, Akillas, Pazar Kayıklarından Şehir Hatları'na İstanbul'da Seyr-ü Sefer, 2017, İstanbul.

6 VGMA, 635/2:62/8.

7 Ertuğrul, A., agt., s. 31.

bu Hürrem Sultan'ın vakfiyesinde bahsi geçen peremelerle ilgili durumu destekler nitelikte bir görüştür.

Bu çalışmada bugüne kadar üzerinde hemen hemen hiçbir araştırma yapılmamış olan kayık ve kayık-hâne vakıfları ele alınmıştır. Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivinde⁸ bulunan tasnifi tamamlanan vakfiyeler üzerinde yapılan araştırma sonucunda, özellikle 16 yüz yılın ikinci yarısından 20. yüzyıl başlarına kadar başta İstanbul olmak üzere İzmir, Gelibolu, Karamürsel ve Vardar'da kayık ve kayık-hânelerin akar olarak yer aldığı vakıflar kurulduğu görülmüştür. Vakfiyelere göre, kayık-hânelerin akar olarak geçtiği en erken tarihli vakfiye Hürrem Sultan'a ait H 958/ M1551 tarihli vakfiyedir. "...*Bu cümleden biri de İstanbul kapılarından Yahudi kapısı hâricinde deniz sahilinde yapılmış bir kayık-hânenin tamamıdır ki, Ayasofya evkâfından olan arsa üzerine binâ edilmiştir. Ve senelik mukata'ası altmış dirhemdir...*"⁹

Hürrem Sultan'ın yanı sıra, Mihrimah Sultan; Ayşe Sultan, Lâleli Sultan III. Mustafa, Sultan Mahmud Han-ı evvel, Bezm-i Âlem Vâlide Sultân, Sultan I. Abdulhamid Han, Sultan Abdülecid Han'ın vakfiyelerinde dekayık ve kayık-hânelerin vakıf akarlar arasında yer aldığı, yine bazı tekkelerin hem ulaşım hem de masraflarına gelir olmak üzere vakfedildikleri görülür.

Kayık-hânelerin, kayıkların sadece sefer haricinde barındırıldıkları yerler olmanın dışında kayıkların inşâ edildiği yerler olarak da hizmet verdiği ve her bir kayık türünün kendine mahsus kayık-hâne de barındırıldığı anlaşılmaktadır. Örneğin Adile Sultan Vakfı'na ait 1288 H. /1871 M. tarihli vakfiyede; "...*deryâ cânibinde kayık ikâf idecek/duracak mahallin fevkinde piyâde kayık yapanlara mahsûs odayı müstemil kayık-hânemi...*"¹⁰; "...*bir bab kayık-hânenin derunlarında mevcûde şehriyye cem'an yirmi altı kuruş icâre-i müeccele bu üç aded alât-ı lâzime-i ma'lumelerden...*"¹¹ şeklindeki ifâdelerden bu mekânların bazılarında kayık inşâ edildiği anlaşılmaktadır.

Kullanılan kayıklara bakıldığında; halkın bir yerden bir yere masraf görmek için gittiği pazar kayıkları, sebze ci kayığı, inşaat malzemesi taşımak için çamur ve kireç kayıkları, özellikle büyük nehirlerin bulunduğu yerlerde de ulaşımın sağlanması için daha çok geçit kayıklarının vakfedildiği anlaşılmaktadır.

Vakıf hukukuna göre; kurulan kayık vakıflarında kayıklar *menkûl*/ taşınır hükmünde

8 Bu çalışmada Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi VGMA şeklinde kısaltılmıştır.

9 VGMA, 608-2: 222/177.

10 VGMA, 740: 44/14.

11 VGMA, 747: 427/285.

olduğu için kayıkların vakfedilmesinin dinen sahih olup olmadığı vakfiyelerinin sonunda tartışılmış, mezhep imamlarından İmâm-ı Muhâmed ve İmâm Ebu Yûsuf'un hükmüne göre karar verilerek vakfın sahih olduğu hükmü verilerek onaylanmıştır.¹²

Kayık veya kayık-hânelerle ilgili vakfiyeler incelendiğinde; örneğin Gelibolu'da Mustafa Ağa ibn Ramazan Vakfı¹³ Beykoz'da Hacı Şevki Bey ibn Şâkir Efendi ibn Ahmed¹⁴es-Seyyid el-Hâcc Mehmed Emin Efendi, Musa Çelebi ibni Ali Vakfı", "Mehmed Kethüda ve Ali Kethuda"¹⁵ vakıfları gibi sadece kayıklar için kurulmuş vakıflar bulunduğu gibi; Mihrimah Sultan Vakfı¹⁶ Ali Ağa bin Musa Ağa bin Hasan Ağa Isparta Eğridir Ali Ağa Camii Vakfı¹⁷, Ahmed Ağa İbn Ali Vakfı¹⁸Sultan Abdülmecid¹⁹ İstanbul'da "Musa Çelebi ibni Ali Vakfı" gibi diğer akarları arasında kayıklarında yer aldığı vakıflar mevcuttur.

Aynı durum kayık-hâne vakıfları için de söz konusudur. Aşağıda örnekleri verilen

12 "...Lâkin kayıklar menkûlattan olup, İmâm-ı Azamm Hazretleri katında vakfî sahih olmamağla kayıkların vakfından rucu' ettim dedikde mütevellî-i mezbûr Hacı Veli Efendi dahî kendüye münâsîp ve ehem olan cevâ batasaddi ve İmâmeyn-i Humâmeyn Hazretleri katlarında menkûlattan olan eşyanın vakfî sahih olup, kayık müte'aref olmağla imâmeyn kavilleri üzere sıhhatına hüküm talep olunduğuna binâen Mevlânâ-yı mezbûr sıhhatine hüküm ettikte vâkıf-ı mumâ-ileyh inan-ı kelâmını bir semte dahî atf idüp, eğerci vakf-ı mezbûr cemî'i e-imme-i mebrur indlerinde Lâkin İmâm-ı Azamm ve Humâm-ı Efhâm Ebu Hânîfe en-Nu'man bin Sâbit Hazretleri katında sıhhat luzûm-u müstelzim olmamakla benim için rucu'a mesağ-ı şer'î olmağın vakf-ı mezbûrdan rucu' eyledim mütevellî-i Emlâk-i mezkûreden kasr-i yed ve yine mülküme red ve teslim ve tenbih olmak matlubumdur dedikde mütevellî-i mezbûr dahî kendüye lâzım cevâb-ı bâ-sevâ ba mütesaddî olup, fı'l-vakî' hal bast olunan minvâl üzere olup, lâkin imâmeyn-i humâmeyn İmâm-ı Muhâmed ve İmâm Ebu Yûsuf aleyhime'l-melikî'r-Rauf Hazerâti indlerinde sıhhat ve luzûm mütelâzîmân olmakla onların kav'l-i şerîfeleri üzere hüküm talep ederim deyû red ve teslimden imtinâ' ve mevlânâ-yı mezbûrun akd eyledüğü meclis-i şer'î hatürde müterâfî'an ve her birleri mübteğâsınca fasl u hasma tâliban olduklarında mevlânâ-yı mezbûr dahî cânibeynin deliline nazar ve mennâun li'l-hayr olmaktan hazar idüp, a'lâ-kavli men yerâhu eşya-i mezkûrenin cümlesinin evvelen vakfının sıhhatine ve Sâniyen luzûmuma hükm-i sahih-i şer'î ve kazâ-i sarîh-i mer'î birle mahallinde ketb ve tahrîr ve ba'dehû ma'an ba's olunan ümena-i şer'le meclis-i şer'a gelüp, a'lâ-vukuihi inhâ ve takrîr edecek hükm-i mezbûr ber nehci şer'î tenfi-z ve tekmil ve ber-vech-i muharrer vakfiyeti itmâm ve tescil olunmağın vakf sahih ve lâzım oldu ..."VGMA, 739:3/52.

13 VGMA, 582/1: 230/161.

14 VGMA, 604: 49/65.

15 VGMA, 779:1/1.

16 VGMA, 635-2: 62/8.

17 VGMA, 745: 9/4.

18 VGMA, 739: 111/52.

19 VGMA, 1419.

İstanbul'da "Rahime Hatun ibneti Abdullah Vakfı"²⁰ birden fazla kayık-hâne vakfeden "el-Hâc Hüseyin Ağa Vakfı"²¹ "Hace Ayşe Sultan"²² "Hacı İbrahim oğlu Dergâh-ı Âli Gediklilerinden Yeğen İbrahim Ağa Vakfı"²³ "Benlizâde Ahmed Raşid Efendi bin Mustafa Ağa Vakfı"²⁴.

"Uryanîzâde es-Seyyid Ahmed Esad Efendi"²⁵"Hâfız, Abdurrahim Efendi bin Hâfız Mehmed Efendi"²⁶, "Mehmed Ali Bey Efendi ibn el-Hâcc Ömer Ağa Vakfı"²⁷, "Şerîfe Fatma Hânım Vakfı"²⁸, "Ahmed oğlu Divân-ı Hümayûn Kalemî Kisedârî İzârî Hacı Mehmed Efendi"²⁹ gibi vakıflarda vakfın akarı sadece kayık-hânelere olur. Bu amaçla kurulmuş vakıfların çoğunda kayık-hânenin yanısıra, yalı, yahudihane, ev ve benzeri diğer gayrimen kullerin bir arada vakfedildiği vakıf sayısı daha çoğunluktadır.

Bu çalışmada kayık ve kayık-hâneler, vakıf sistemi üzerinden ele alınıp daha özel bir çerçevede değerlendirilmiştir. Vakıf Kayıtlar Arşivinde akarları kayık ve kayık-hâneleri konu alan yetmiş dört vakıf tespit edilmiş olup, yüzyıllara göre dağılımlarını gösteren tablo aşağıda verilmiştir. Gayr-ı müslimlerce işletilen kayık-hânelere ilişkin çok fazla bir bilgiye ulaşılamasa da Medîne-i Üsküdar'da Kehribâ-i es-seyyid el-Hâc Mehmed Ağa ibni Ahmed Vakfı'na ait 5 Cemaziye'l-âhir 1201 H. tarihli vakfiyede geçen "... *Ayanikola Mahallesi'nde vâki'bir taraftan Petraki Kayık-hânesi...*" şeklindeki ifadelerden bu tür akarların gayr-ı müslimlerce de işletilmiş olduğunu anlaşılmaktadır.³⁰

20 VGMA, 629:731/487. Rahime Hatun tarafından kurulmuş iki vakıf mevcuttur.

21 VGMA, 630/2 : 1001/622.

22 VGMA, 635/2 :49/3.

23 VGMA, 742: 249/107.

24 VGMA, 743:13/4.

25 VGMA, 609: 229/ 273.

26 VGMA, 742: 37/28.

27 VGMA, 747: 11/15.

28 VGMA, 628: 445/231.

29 VGMA, 626/2: 412/491.

30 VGMA, 630/2: 894/553. 1802 H. tarihli İstanbul Kayıkçı Esnafı defterlerine göre yapılmış bir çalışmada, Üsküdar Kazasında 1802 tarihinde yapılan kayıkçı esnafı sayımı sonucunda 880 kişinin kayıkçılık mesleğini icra ettiği, bunların. Yüzde 43'ünün Hristiyan, 46'sının Yahudi ve 791'inin İslâm dinine mensup olduğu ve bu iskelelere bağlı çalışna kayık sayısının da 385 olduğu ifade edilmektedir.www.uskudaristanbul.com. 10.03.2018.

Tablo 1: Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivinde bulunan vakfiyelerde yer alan kayık ve kayık-hâne vakıfları.

Tarih	16. yy (1551-1595)	17. yy (1602-1681)	18. yy (1709-1794)	19.yy (1802-1887)	20.yy (1905-1923)
Kayık	-	-	1	2	2
Kayık ve diğer	2	-	1	3	-
Kayık-hâne		1	7	3	1
Kayık-hâne ve diğer	6	5	24	14	1
Kayık ve kayık-hâne	-	-	1	-	-
Toplam	8	6	34	22	4

Kayık-hânelerin Buldukları Semtler ve Kuruldukları Alanlar

Vakfiyelerdeki kayık-hânelerin genellikle Azapkapı, Anadolu Kavağı, Balat, Bebek, Beykoz, Beşiktaş, Üsküdar, Emirgân, Eyüp, Erikli, Fener Kapısı, Göksu, Hasköy, İstinye, İstavros, Kuzguncuk, Kabataş, Kanlıca, Kefeli Karyesi, Kandilli, Topkapı, Ortaköy, Rumeli Hisarı, Sarıyer, Sütlüce, Şile, Yalı Karyesi, Yeniköy, Yoros, gibi semtlerde kuruldukları görülür.

Kayık-hânelerin buldukları mekânlara bakıldığında; çoğunlukla deniz kıyısında inşa edilmiş bir çok müstemilâtı barındıran *sahilhane* ya da *yalı* olarak tanımlanan evlerin altında, yanında veya yakınında, limanlarda, iskelelerde³¹, deniz kıyısına yakın boş arsalarda bir çok kayık-hânenin bir arada inşâ edildiği anlaşılmaktadır. Kayık-hânelerin bazen vâkıfın kendi mülkünde bazen de başka vakıftan mukatâa-i zeminli araziler üzerinde inşa edildikleri anlaşılmaktadır: "...işbu zikrolunan yalıların tahtında vâki'cem'an on altı kayık alır limanı müstemil yevmî üç akçe icâre-i müecceleye mütehammil yalı ta'bîr olunur mülk menzilin..."³²

"...bir cânibi hâmam iskelesi ve bir cânibi derya ve bir cânibi tarik-i âm ile mahdûd tûlen altmış zirâ' ve arzen otuz zirâ' olup merhûm, mezbûr Sultân Selim vakfından üçbin akçe icâre-i mu'accele ile her sene on akçe mukata'a ile aldığım arz-ı hâliyyeye Tekkenin kayıkları durmak için binâ ettiğim üç kayikhâneyi..."³³

Bunun yanısıra cami, medrese, yahudi-hâne, gümrük-hâne, han, ev gibi hayrat

31 Defterdar, Odun, Dolmabahçe, Meyyit, Memiş Ağa, Çavuş Başı Mahallesi , Kandilli, Bostan, Harem, Kunda, Hamam, Beykoz, Hasır, Kartal İskeleleri.

32 VGMA, 624: 383/358.

33 VGMA, 741: 54/40.

ve vakfa akar olan yapıların altında, yanında veya yakınında da inşâ edilmiş örnekler mevcuttur. “...*İki kayık çekilir kayıkhâne ve bunların üzerinde mebni mescid-i şerîfin binâlarını hasbeten lillahi Te‘alâ ve haseneten li-râhi Resûlihi vakf-ı sahîh-i mü‘bbed ve habs-i sarîh-i muhâlled ile vakf ve habs...*”³⁴; “...*Medine-i Üsküdar ı muzâfe Beylerbey ı nâm mahâl ile Kuzguncuk beyninde vâki‘ Hazret-i Nakkaş nâm zâtın türbe-i şerîfesi civârında binâ ve inşâ eylediğim fevkânî câmi‘-i şerîf ve tahtında olan bir bâb kayıkhâneyi...*”³⁵ şeklindeki anlatımlardan cami altında inşâ edilmiş bir kayık-hâneden söz edilmektedir. Bina altında inşa edilmiş kayık-hânelere görsel bir örnek oluşturması bakımından Hasköy’de fevkânî inşa edilemiş Handan Ağa Caminin altında yer alan kayık-hâne görülmektedir.³⁶

Resim 1a-b: Handan Ağa Caminin önceki ve bugünkü durumu.³⁷

Yine medrese altına inşa edilmiş başka bir kayık-hâneden şöyle söz edilmektedir. “... *ve kayık-hâne ve üç odayı ve bunların üzerlerinde mebni talebe-i ulûm ders okumak ve derûnunda*

³⁴ VGMA, 627: 156/102.

³⁵ VGMA, 609:229-273.

³⁶ Yapının Fatih Sultan Mehmed Han’ın (1453 -81) saltanat yılları arasında hizmetinde bulunan Handan Ağa tarafından yaptırıldığı 3. Ahmed dönemi (1703-30) Tersane Emini Kiblelizâde Mehmed Bey tarafından şehzadelerin sünnet düğününde onarıldığı, 3. Selim zamanında da (1789-1807) yenilenerek onarım gören yapıya bir hünkar kasrı eklendiği, Cami 1960’lı yılların sonunda Vakıflar idaresi tarafından son olarak onarılmıştır. Fevkânî olarak inşa edilmiş olan cami, kareye yakın dikdörtgen planlıdır. Üzeri kiremit döşeli kırma çatı ile örtülmüştür. Kayık-hâne olarak kullanılan bodrum kat, sahilin askerîye tarafından doldurulması ile bu özelliğini kaybetmiş ve ibadet mekanı olarak değerlendirilmiştir. Kayık-hâne beş adet basık kemerle denize açılmaktaydı. İbâdet mekânının altındaki bodrum tavanı ise ahşap iken betonarmeye dönüştürülmüştür. Bkz. Süleyman Faruk Güncüoğlu Handan Ağa Camii (Kuşkonmaz Camii), *Sanatsal Mozaik*, Sayı:23, Eko Basım Yayıncılık, İstanbul, 1997, s. 34. Vakıf kayıtlar arşivinde Handan Ağa ismiyle kurulmuş vakıflar olmasına rağmen, böyle bir vakfa ulaşılamamıştır. Ancak BOA.EV.MKT.02592.00143 nolu keşif belgesinde yapının Handan Ağa Vakfından olduğu anlaşılmaktadır.

³⁷ <http://www.hayallem.com/wp-content/uploads/handanagaeski.jpg>

beytutet etmek için dokuz oda ve bir çamaşurhâne ve müstemilât-ı muttasıfe-i sâire-i ma'lûmeyi hâvi fevkânî bir medrese binâ ve inşâ ve ikmâl...³⁸

Bunun yanısıra aşağıda kısım örnekleri verilen vakfiyelere göre, gümrükhane, kahvehane ve hanların altında da kayık-hânelerin inşa edildiği anlaşılmaktadır. "... ve Mirgünoğlu sâhiline nakli irâde-i humayûn buyrulub beher mah otuzar kuruş icâre-i vâhidesi gümrük eminleri taraflarından alınmak üzere müceddeden bina buyrulan sekiz bab oda ve matbah ve kayık-hâneyi müstemil gümrükhanelerini...³⁹;" "...Büyük Ayvalı Şerbethânesi denilmekle ârif terbi'an binkırk zira' arsa üzerine kendi mallarıyla müceddeden bina buyurdıkları malûmu'l-müstemilat bir bâb hân ve bir bâb kahve-hâne ve tahtında kayıkhânenin...⁴⁰

Bu kayıkların da çoğunun vakıf olarak işletilen pazar kayıkları, sebze kayığı,⁴¹ karşıdan karşıya yolcu taşıyan *piyade kayığı* / *geçid kayıkları*, inşaatlar için çamur, kireç, zeytin yağı⁴², içme suyu vb. malzeme taşıyan kayıklar olduğu anlaşılmaktadır.

Resim 2: Pazar Kayığı⁴³

38 VGMA, 603:30/44.

39 VGMA, 637:1/1.

40 VGMA, 636:1/1.

41 VGMA, 779:1/1.

42 VGMA, 734:352/177. (H 1126) tarihli ferman. Ücret-i kayık beray-ı nakli-i rugan-ı zeyt an İstanbul il fener fi-şehr 120 fi-sene 1440.

43 http://www.unutulmussanatlar.com/2012/12/osmanli-donemi-eski-kayiklar-tarihi-ve_63.html.17.04.2018.

Resim 3: Piyade Kayığı⁴⁴

Resim 4: Pereme⁴⁵

Vakfedilen Kayık Türleri ve Kayık-hânelerin İşletim Usülleri

Vakfedilen kayıklar, *pazar kayığı*, *geçid kayığı*, *çamur kayığı*, *kireç kayığı* gibi yaptıkları işlere göre ya da *pereme*⁴⁶, *menemen*, *beş çifte* şeklinde türlerine göre adlandırılmışlardır. “... *karye-i mezbûre İskelesi'nde merbut pazar kayığı ta'bir olunur bir re's-i kebîr kayığımu hasbeten lillahi'l-aliyyi'l azîm ve taleben li merdati'r-Rabbi'r-Rahim ve ibtiğâen li vehillâhi'l-Meliki'l-Kerim vakf-ı sahih-i şer'î-yi müebbed ve habs-i sarîh-i muhalled ile vakf ve habs edüb...*”⁴⁷ 1284 H./1867 M.

44 http://www.unutulmussanatlar.com/2012/12/osmanl-donemi-eski-kaykclk-tarihi-ve_63.html.17.04.2018.

45 http://www.unutulmussanatlar.com/2012/12/osmanl-donemi-eski-kaykclk-tarihi-ve_63.html.17.04.2018.

46 Türkçe'ye Grekçeden geçen bir kelimedir. Genellikle iki kürekli, XV. Yüz yıldan sonra ortaya çıkan yaklaşık 12 kişi taşıyabilen bir deniz taşıtıdır. Orhonlu, a.g.m., s. 121.

47 VGMA, 575: 61/39.

“...müceddeden binâ ve inşâ itdirüp vakf-ı âti ʔ-zikrin sūdûruna deĝin bâ-sened-i bahrî silk-i milkimde münselik olan üç çift kürek ve bir yelken ve bir pelagon⁴⁸ ve bir kanca ve yedek hâlatı ve bir kefçe ve bir kızaĝı müstemil *pazar kayıĝı* ta’bir olunır kebîr bir kayıĝımı müstemilâtıyla...”⁴⁹

“...mekteb-i mezkûr levazımına sarf için balâsı tuĝrayı garra ile muanven bir kıt’a ferman-i âlişan mücebince karye-i mezkûrede çemurciyana çamur nakliyçün malimden bir kıta *çamur kayıĝı* inşâ ...”⁵⁰1236 H/1820 M.

Geçid kayıĝı olarak tanımlanan kayıkların ise adalardan veya nehirlerde karşıdan karşıya geçmek, yolcu ve eşya nakletmek için kullanıldıkları ve sahibi tarafından konan yol ücretini uyguladıkları anlaşılmaktadır. *Geçid kayıĝı ba senet sahibinin rızası ile konan yol ücreti*”; *geçmek murâd idenlerden üçer beşer para alunup cem’olan meblaĝ*” ifadelerinden yolculardan onların durumlarına göre bir ücret alındığı anlaşılır.“... *cisr ve adacıktan karşıya geçmek için silk-i mülkümde dâhil olan bir aded geçid kayıĝımı hasbeten lillahi’l-azim ve taleben li-merdatillâhi’r-rahim vakf-ı sahih-i şer’-î ve habs-i sarih-i mer’î edüb...*”⁵¹1248 H./1832 M.

Yine uzun mesafe katetmek istemeyen yolcuların, verebilecekleri kadar bir ücretle yarısı haydayıcı denen kayıkçılara verilerek karşıya geçirildiği anlaşılmaktadır.“...
 Kayık-ı mezkûre iki nefer haydayıcı tutulub göl meşakkatından ve ziyade mesafe kat-i mihnetinden geçemem deyü mahalle-i mezburdan geçmek murad edenlerden üçer beşer para alunup cem’ olan meblaĝın nisfi haydayıcılara verilüb ...”⁵²1248 H/1832 M.

“... Kayık-ı mezkûr kurahâ-yı sâ’irede olduğu misüllü yevm-i cum’adan ma’âda günlerde büyük dereden Der-Aliyye’ye/İstanbul’a müşteri ve yük alub yükden kadr-i ma’rûf ve beher nefer müşteriden dahî ücreti münâsibe olarak meblaĝ olup Der-Aliyye’yegötüre ...”⁵³ 1284 H/1867 M.

Abdülmecit’e ait 1268 H/1851 M. tarihli vakfiyede ise vakfedilen iki kayığın, yazın insanların taşınması, kışın ise içecek su taşıma için inşâ edilerek senelik icara verildiği anlaşılmaktadır.

48 Pelagon Grekçede genellikle bir erkek ismi olarak geçmesine rağmen burada hangi anlamda kullanıldığı anlaşılamamıştır.

49 VGMA, 604: 49/63.

50 VGMA, 629: 106/81.

51 VGMA, 632: 177/ 98.

52 VGMA, 632: 177/98.

53 VGMA, 575: 61/39.

“...Boğaziçinde Anadolu kavağı karyesinden Hasır İskelesine eyyam-ı sayfa müşteri ve vakt-i şitada ma’i leziz nakletmek üzere inşâ ve karye-i mezkûre ehalisinden İdris ve Ahmet ve Kara Ahmet nam kimesnelere senevi yüz kuruş icare-i müeccele ile ıycar olunan büyücek bir kıt’a ve yine karye-i mezkûreden asitane-i aliyyeye müşteri nakletmek üzere inşâ ve kezalik yüz kuruş icare-i müeccele ile karye-i mezkûr ehalisinden Seyid Mehmet ve İbrahim nam kimesnelere ıycar olunan beş çifte tabir olunur bir kıt’a ki ceman iki kıt’a kayını bi-mennihi ve keremihi tealâ vakf-ı sahih-i şer’i müebbed ve habs-i sarih-i mer’i muhalled ile vakıf ve habsedüp ...”⁵⁴

Mihrimah Sultan Vakfında; imâretin ihtiyaçlarını taşımak için kullanılan kayığın boş günlerde ücret karşılığında insan ve hayvan taşınması şart kılınmıştır. “...*bir peremedir ki, havâyic ve levâzım-ı imâreti nakledüp eyyâm-ı hâlîyede ücret ile inâs ve devâb nakl eyleye...*”⁵⁵

Kayıkların, senevî icâre-i vâhide-i misliye (tek kirali benzerlerine göre), icâre-i şehriyye (aylık), yed-i mütevellî (mütevellî eliyle) ecr-i misliyle birseneden üç seneye, bâ-ma’rifte-i mütevellî âhere îcâr şeklinde aylık, yıllık veya üç yıllık sürelerle tek icâre usulüyle icâra verildikleri, geçid kayıklarının doğrudan yolculardan alınan ücretlerden oluşan gelirinin vakıf için akar olduğu anlaşılmaktadır.

Kayık-hânelerin işletilmesine gelince; kayık-hâneler de günlük, aylık veya yıllık icâre-i vâhide-i misliyesiyle, icare-i müeccele denilen şekilde kiraya verilmişlerdir. Örneğin, *yevmî, birer akçe müeccele ile îcâr olunup, yevmî üç akçe icâre-i müecceleye, beher mah otuzar kuruş icâre-i vâhideli, icâre-i şehriyye ile tâlibine îcâr, icâre-i mu’tade ile âhere îcâr, icâre-i vâhide-i sahîha-i şer’iyye ile bâ-yed-i mütevellî âhere îcâr şeklinde ne şekilde kiraya verildikleri belirtilmiştir. “...menzil-i mezbûre muttasıl kayık-hânelere beher şehri yüz yirmi akçe icâre-i müeccele, muaccele ta’yîn ve takdîr olma...”*⁵⁶; *...bâ yed-i mütevellî icâre-i mu’accele-i misliyye ve yevmî bir akçe icâre-i müeccele...*⁵⁷

Vakfiyelerde yük ve yolcu taşıyan kayıklardan başka Feridun Ahmed Paşa’ya ait 967 H/1560 M tarihli vakfiesinde *balıkçı sandalı* ve ağlarının kiraya verilmesinden söz edilmektedir. Onaltıncı yüzyılın ikinci yarısında kayıklardan başka balıkçı teknelerinde vakfedildiği anlaşılmaktadır.⁵⁸

54 VGMA, 1419 (K).

55 VGMA, 635/2: 62/8.

56 VGMA, 736: 233/108.

57 VGMA, 740: 44/14.

58 VGMA, 570: 198/124.

Kayık ve Kayık-hâne Gelirlerinin Harcandığı Hayır Hizmetleri

Kayık vakıflarından elde edilen gelirden; öncelikle kayığın tamirâtı bakım ve onarımına, kayığın kaza veya felâkete uğraması halinde yeni kayık alınmasına, iskele ve durduğı kayık-hâne masraflarına pay ayırdığı görülür.

İcâreye verilen kayık ya da kayık-hâne vakıflarında masraflardan artan gelirlerin; eğitim için müderris, mektep hocası, hat hocası ücretleri, öğrencilere harçlık, imam, hatip, vaiz gibi görevli ücretleri, kimsesiz kızların çeyiz masrafları, köyde hasta muhtaç olanlar, köy halkının fakirleri, Mekke Medine fakirleri, bazı câmilerin aydınlatma giderleri ve vakfın kendisi, anne ve babası ruhuna cüz okutma, mevlüt okutma vefat eden kimsesizlerin kefen vs parasının karşılanması⁵⁹ gibi hayır hizmetlerine şart kılındığı dikkati çeker.

“...atye-b-i menâlimden harc u sarfla li-vechillahi Te’ala binâ ve inşâ eylediğim fevkâni câmi’i şerif ve tahtında olan bir bab kayık-hâneyi hasbeten lillâhi Te’ala ve taleben li merdati Rabbihi’l-â’la vakf-ı sahih-i müebbed ve habs-i sarih-i muhalledle vakf ve habs edüb; Câmî’i şerif-i mezkûrda edâ-yı salât için ibâd-i müslimîn izn-i âmm itâitnamla derununda ile’l-ebed edâ-yı salât oluna ve tahtında olan mezkûr kayık-hâne dahi icâre-i vâhide-i sahiha-i şer’iyyeyle bâ-yed-i mütevellî ahire icâr olunub hâsıl olan ücretinden câmiî şerif-i mezkûrda edâ-yı salât-i cuma ve ideyn olunmak üzere minber vaz’ına izn-i sultanî erzan buyruldukda ehil ve müstehak bir zat imam ve hatib olub, ba’de edâ’l-hizme kendüye alâ tariki’s-sıla şehriye yüz elli kuruş vazife verile ve bir ehil kimesne müezzin olub kezalik bâ’de edâ’l-hizme li-ecli’s-sıla şehriye yüz kuruş vazife verile ve bir emin ve müstakim ve hizmetinde mukaddem kimesne kayyım olub câmi-i şerif-i mezkûrun tanzif ve kandillerinin tathir ve ikâdına ikdam ve ihtimam edüb mukâbilinde şehriye yüz kuruş vazifeye müstehak ola ve ücret-i mezkûreden her ne fazla kalur ise yed-i mütevellîde hıfz olunarak lede’l-iktizâ câmi’i şerif ve kayık-hânenin ta’mir ve termimlerine harc ve sarf oluna...”⁶⁰1305 H./1887 M.

Üsküdar’da Hafız Abdüllatif Efendi b. el-Hâcc Mehmed Efendi Vakfı’na âit 10 Receb 1342 târihli i’lâmda bir adet kayık-hâne ve Pazar kayığı iskelesinin geliri, Kandilli Köyü halkı fakirlerine ve köyün lâzım gelen ihtiyaçları için vakfedilmiştir. “...yed-i mütevellîde hıfz olunarak lede’l-iktizâ câmi’-i şerif ve kayık-hânenin tâmîr ve termîmlerine harc ve sarf oluna()Kandilli ahâlisinin fukarâsıyla ihtiyâcat-ı sâiresine...”⁶¹

59 VGMA, 604: 49/65.

60 VGMA, 609: 229/273.

61 VGMA, 609: 312/367.

Aşağıdaki örnekte ise gelirin üçe ayrıldığı; öncelikle kayıkların kazaya uğraması halinde yenilenmesine, bir kısmı kayık ve kayık-hânelerin bakım ve tamirlerine, üçüncü kısmı da kimsesiz kızların çeyizine, köyün fakirlerine, hastalarına, ölenlerin techiz- tekfin (cenaze- kefen vb.), camide mevlüt okutulması, fakirlere kuru gıda dağıtılmasına şart kılındığı dikkati çeker.

“...hâsıl olan ucûrâtı üç kısma taksîm olunarak bir sülüsü ma‘aza llâhî te‘âlâ kayık-ı mezkûr bir kazaya uğrayacak olursa ta‘mîr ve termîm ve inde l-icâb mücedded kayık inşâsına harc ve sarf olunmak üzere hıfz olma ve diğer bir sülüsden kayık-ı mezkûrın be-her sene icâb iden kalafatıyla lede l-icâbü l-ıştirâ olınacak boya ve kefçe esmânına ve kayık hânesiyle yanaştığı iskelelerin lâzım gelen ta‘mîr ve termîmine kadr-i ma‘rûf meblağ harc ve sarf olma ve diğer bir sülüsden dahi karye-i mezkûrede bî-kes ve muhtâc olan kızların cihâzı için yüz elli guruş virüle ve yine karye-i mezkûrenin fukarâsından olup da muhtâc ve hasta olanlara ifâkât buluncaya değin yevmiye birer ve kesirü l-âile olur ise ikişer kıyye nân virüle gâyet fakir kalmış olanlara dahi arasıra nân virüle karye-i mezkûre fukarâsından olup vefât idenlerin techiz ve tekfinine sarf idilmek üzere altmış guruşdan nihâyet yüz guruşa kadar mesârif-i techîzine virüle ve sülüs-i mezkûrdan yüz yirmi guruş harc ve sarfla şehri Rebiül-evvelinde karye-i mezkûrede İskele Câmi‘-i Şerifi hde mütedeyyin ve müstakîm bir zâta menkıbe-i velâdet-i Ahmediyye kıra‘at itdirile ve sülüs-i mezkûreden be-her sene şehri Ramazânü l-mübârekede iki yüz guruşdan nihâyet üç yüz guruş ile zeytun ve pirinç ve rûgan-ı sade ıştırâ olup karye-i mezkûre fukarâsına tevzî ve taksîm olma ve senevî elli guruş nâzir vazîfesi ola...”⁶²1232H./1816 M.

Diğer bir hizmet de yine vâkıf ve yakınları için cüz okutulması şart kılınan örnekler mevcuttur.

“...kayık-hânenin ğallesinden hâlâ ben ta‘yin ve tilâvet ettirdiğim vechüzere kerimem merhume ve mağfurun leha Şerife Meryem Hanımın mahmiyye-i İstanbul’da vâki’merkadında bir kimesne külle yevm bir cüz-işerif tilâvet ve sevabını merhume-i mumâ ileyhanın ruhuna ihdaedüb ve yevmi iki akçe vazifeye mutasarrıf ola ve yine bir kimesne dahi huzurunda külle yevm bir cüz-i şerif tilâvet ve sevabını zevcim olub asrında nakibü’l-eşraf olan merhum mağfurunlehu es-Seyyid Fethullah Efendinin ruh-i şerifine ihdâ edüb mukabelelerinde yevmi iki akçe vazifeye mutasarrıf ola ve yine bir kimesne dahi külli yevm bir cüz-i şerif tilâvet ve sevabını benim ruhuna ihda

edüb yevmi iki akçe vazifeye mutasarrıf olup fazla kalan galleye damadım muma ileyh faziletlu Abdullah Efendi dilediği gibi mutasarrıfola...”⁶³

Bazen kayak gelirinin azalmasından dolayı hasredilen hayır hizmetlerinde de azaltıma gidildiği veya başka bir gidere tahsis edildiği dikkati çeker.

“...İstinye karyesinde vâki’ binâ ve inşâsına muvaffak olduğum Mekteb-i şerifte Muallim-i sıbyân olan Efendi senevî ikiyüz guruş ve Halife Efendi senevî yetmiş guruş ve Hatt-ı Muallim-i sıbyân Efendi senevî otuz guruş vazifeye mutasarrıf olmak ve mekteb-i mezkûrde mevcûd olan yigirmi nefer abyanlara beherine senevî otuzar guruştan altı yüz guruş kapama baha virilmek ve mektep seyri için ikiyüz guruş virilmek üzere şart ve ta’yin etmiş isede meblâğ-i mezkûr Çamur kayığı hâsılâtına mülhak olup ve kayak-ı mezkûrin hâsılâtı bu esnâda tenzil bulmuş olduğundan ve müvekkilim muşarunileyh hazretleri evkâf-ı şerife-i mezkûrelerine müte’allik olan kâffe-i suratlarının tebdil ve tağyir ve taklil ve teksirini merreten ba’de uhrâ yedlerinde ibkâ itmekle ancak mekteb-i şerif-i mezkûrde mevcûd yigirmi nefer sıbyanlara beher sene virile gelen kapama baha altıyüz guruşun dört yüz guruşunu ve mektep seyri masrafı olan ikiyüz guruş ki ceman altıyüz guruş hat ve tenzil olunarak bundan böyle sıbyanan-i merkûmanın beherine senevî onar guruştan ikiyüz guruş kapama baha virilmek ve mülâzım olan sıbyanlara ale ş-seviye taksim olunan yüz guruşun elli guruşu kezâlik hat ve tenzil olunup ba’de l-yevm mülâzım olan sıbyanana elli guruş ale ş-seviye taksim olma ve tenzil kılınan meblâğ-i mezkûr elli guruş ile mekteb-i şerif-i mezbûrda eyyâm-ı şitaâa ihrak olınmak üzere kömür işтира olunup kömür baha elli guruş virile...”⁶⁴

Vakfiyelerde karşılaşılan diğer bir durum ise bazı vakıf görevlileri için *harc-ı kayak* şeklinde ulaşım için ücret ödendiği görülür. “...medine-i Üsküdar’da İhsaniyye nâm mahalde müceddeden bina buyurdıkları cami-i şerif ve ma’bed-i latifin hatibi cum’a ve a’yadına yevmî on akçe vazife ve yevmî beş akçe harc-ı kayak verile...”⁶⁵1169 H./ 1755 M; “...sâkin olduğum Uzun Yusuf Mahallesi sükkânından bir müstakim kimesne câbî ola lâkin ekser-i müsakkafat-i medine-i mezbûrede kayak masrafına muhtac olmağın gâlî-i mezbûreden câbî-i mezbûre yevmî bir akçe dahi ücret-i kayak verülüb...”⁶⁶1156 H./1743M.

Hayır hizmetleri içinde değerlendirilebilecek “Hacı Ömer oğlu Gümrük-i Kebîr

63 VGMA, 629: 731/487.

64 VGMA, 629: 117/92.

65 VGMA, 639: 79/42.

66 VGMA, 627: 59/104.

Emîni Osman Ağa Vakfı'na âid 15 Rebi'ü'l-evvel 1236 H./1820 M. tarihli diğer bir örnekte ise öğrencilerin *mesireye* / pikniğe götürülmesi için her yıl yiyecek ve kayık ücreti sarf olunması şartı yer almıştır. "...*sıbyân-ı merkâme beher sene mu'allim ve halîfe bir mesîre mahalle götürülüp ücret-i kayık ve ta'âmîyeleri için beher sene mütevellî-i vakf ma'rîfet ile iki yüz guruş harç ve sarf oluna...*"⁶⁷

Kayık-hâne Yapılarında Mimâri, Malzeme ve Teknik

Vakıf akarlar arasında yer alan kayık-hânelerinde yine Osmanlı'nın her tür imar faaliyetinde olduğu gibi hassa mimarlarınca denetlenip keşiflerinin yapıldığı, örneğin Beşiktaş sarayı yakınında inşa edilen kayık-hânenin keşfinin (1793) Mimarbaşı Mehmed Arif, Hasbahçe kayık-hânesi tamiratının keşfinin ise (1807) Mimarbaşı Hâfiz Mehmed Emin tarafından yapıldığı bilinmektedir.⁶⁸

Vakfiyelerden edinilen bilgiler doğrultusunda kayık-hânelerin deniz kıyısında çoğunlukla yahıların, cami, medrese gibi hayrat, ev, yahudi hâne gibi akar yapıların altında, tahtani olarak, iskelelerde, *arâzi-i hâliye* şeklinde tanımlanan deniz kıyısındaki boş arazilerde kurulduğu anlaşılmaktadır.

"...işbu zikrolunan yahıların tahtında vâki'cem'an on altı kayık alır limanı müştemil yevmî üç akçe icâre-i müecceleye mütehammil yalı ta'bîr olunur mülk menzilin..."⁶⁹; "...fevkâni dört bab oda ve altında iki mahzen ve bir bi'r-i mâ ve bahçeyi müştemil onyedî göz salifüz-zikir kayık-hâne..."⁷⁰

Kayık-hâneler, inşa edildikleri alan, boyut, mekan açısından ele alındığında; bir göz⁷¹, iki göz (otuziki kayığın çekildiği), üçgöz (430 zira), beş göz (16 kayığın çekildiği), altı göz (190 zira), dokuz göz, on bir göz (1500 zirâ), onyedî göz şeklinde tanımlandığı görülür. Söz konusu kayık-hânelerin sadece kayıkların barındığı bir mekan değil aynı zamanda kayıkların inşa edildiği, kayıklarına ait odaların da bulunduğu yerler olduğu anlaşılmaktadır.

"...Hasköy Kasabası'nda Paşa Mahallesi'nde vâki' bir taraftan Cevâhirci Davud Yahudi arsası ve bir taraftan yine Yahudi Hâne arsası ve bir taraftan leb-i deryâ ve bir taraftan tarik-i am ile mahdûd tülen ve arzan bi-hisab-ı terbi'i yedi yüz elli zirâ' arsa üzerinde mebnî bir bâb kayık-hâne..."⁷²

67 VGMA, 629: 106/81.

68 Şerafeddin, Turan, Osmanlı Teşkilâtında Hassa Mimarları, s. 164-165. Ankara, 1964

69 VGMA , 624: 383/358.

70 VGMA, 626/2: 412/491.

71 Göz teriminin kayık sayısından çok mekânın bölümlerini ifade ettiği anlaşılmaktadır.

72 VGMA, 742: 249/107.

“...Ayrıca adı geçen mahrusede Darussaadeleri (sarayı) yakınında kendileri için yaptıkları türbe civârında el-Hac Şuşbi adlı şahsın mahzeni yakınındaki vâki olan *kârgir* beş kayık-hâne...”⁷³ 988 H/1580 M.; “...beş dönüm mikdarı kebir bahçeyi yevmi on iki akçe icâre-i müeccele *kiremidle puşideli* müceddeden bina olunan kayık-hâneyi dahi yevmi iki akçe icare-i müeccele ile minvali meşruh üzre herbirini başka başka müceddeden şart ve ta’yin...”⁷⁴1191 H/1777 M.

“...mahruse-i merkumede Mehmet Paşa Mahallesinde Leb-i deryada kayık-hânedir ki fevkâni üç bab odayı ve tahtani dört bab kayık çekmek mevzi’i müştemil olup hududu bir cânibden merhum Rüstem Paşa iskelesine ve bir cânibden deryaya ve bir cânibden Turhan bini Abdullah Vakfına ve bir cânibden tarik-i âmma müntehidir...”⁷⁵1004 H/1595 M.

Çoğu vakıf olarak inşâ edilen kayık-hânelerin yanısıra vâkıfların kendi ulaşımalarını veya bir hizmete özel kullanılmak üzere inşâ edilmiş örneklere de rastlamıştır. Aşağıdaki örnekte bazı tekkelere ulaşım için kullanılan kayıklar için yaptırılan kayık-hânelerden söz edilmektedir.

“...Sultan Selim vakfından üçbin akçe icâre-i muaccele ile her sene on akçe mukata’a ile aldığım arz-ı hâliyeye Tekkenin kayıkları durmak için bina ettiğim üç kayık-hâneyi...”⁷⁶ 1005 H./1596 M.;“...Lâğari Tekkesi namile ma’rûf zaviyeye mevkûf menzil ve deniz ve iki taraftan tarik-i âmm ile mahdûd tahtânî iki eski oda ve tahtânî bir hucre ve çatma tâbir olunan tahtalardan yapılan tahtânî diğer bir oda ve gölgelik ve fevkânî bir oda ve bir havuz ve bir matbah ve üstü örtülü iki kayikhane...”⁷⁷

“...sâhil-i bahre tarik-i âm ile mahdut hariciyede fevkâni iki bab oda ve bir kahve odası ve divanhane ve tahtunda iki kapılı kayık-hâne...”⁷⁸

...bir kayık çekecek yer ve üstünde iki bâb çardak...⁷⁹ tahtânî bir kayikhâne⁸⁰
tahtânî altı adet kayikhâneyi muhtevi liman⁸¹

73 VGMA, 456: 105/1.

74 VGMA, 732: 140/124.

75 VGMA, 571: 11/8.

76 VGMA, 741: 54/40.

77 VGMA, 570: 73/43.

78 VGMA, 43: 429/158.

79 VGMA, 579: 163/79.

80 VGMA, 603: 30/44.

81 VGMA, 627: 113/73.

“...menzili ve bir taraftan leb-i derya ile mahdut tulen ve arzan bi-hisab-ı terbi'i beşbin beşyüz zira' üzerinde mebni derya kenarında onbir göz kayık-hâne...”⁸²

“...İstanbul kapularından Cübbeâli (cibali) kapusu haricinde ve denize nâzır kayık-hâne denilen menzil binâsının tamamı olup zemini için büyük Ayasofya vakfına her sene onbeş dirhem verilmeğe kesilidir...”⁸³1002 H/1593 M.

Kayık-hâne yapılarının yalı, ev, cami, medrese, han gibi yapıların altında, yalılara bitişik, açık alanlarda çoğu zaman kârgir, bazen yapıdan bağımsız üstü kiremit örtülü, kapısı mevcut, kayık sayısına göre bölmeli alanları içeren yapılar şeklinde olduğu anlaşılmaktadır.

Sonuç

Osmanlı döneminde kurulan vakıflar incelendiğinde, hayatın her alanında insanlara hizmet eden vakıfların mevcut olduğu, değişen sosyo ekonomik şartlar ve teknolojik gelişmeler sonucunda vakıf akar ve hayrat türlerinde de zaman zaman değişimlerin olduğu gözlenmiştir.

Özellikle İstanbul'da 16. yüzyılla birlikte nüfusun artması deniz kenarındaki, adlardaki yerleşimlerde nüfusun artması ve ulaşımda mesafenin kısaltılması amacıyla şehir içi ulaşım kayıklarla yapılmaya başlanmıştır. Bu değişim kayık ve kayık-hânelerle ilgili bir alt yapının oluşmasını da zorunlu kılmıştır. 16. yüzyılın ikinci yarısından başlayarak, özellikle 18. Yüzyıl boyunca kayık ve kayık-hânelerin şahsi mülk olarak kullanılmalarının yanında, başta padişahlar, hanım sultanlar, kadın ve erkek diğer bazı şahıslar tarafından kurulan vakıfların çoğunda kayık ve kayık-hânelerin vâkıflara gelir getiren yeni bir akar türü olarak tercih etmişlerdir. Yine bazı vakıfların bazen kayık bazen de kayık-hânelerin bizzat kendisini birer hayır hizmeti olarak inşa ve ihdas edildikleri dikkati çeker.

Vakıf akarı olan kayık ve kayık-hânelerin bazen aylık, bazen senelik olarak genellikle tek kirali olarak icâreye verildiği, elde edilen gelirden öncelikle vâkıf kurucularının inşâi faaliyetlerde gösterdiği özen gibi kayık ve kayık-hânelerin tamerine, yenilenmesine harcandığı kalan fazlanın ise diğer vakıflarda olduğu gibi, halkın ihtiyacını karşılamak üzere değişik hayır hizmetlerine harcandığı anlaşılmaktadır.

⁸² VGMA, 628: 478/246.

⁸³ VGMA, 571: 161/65.

Söz konusu kayıkların Pazar kayığı, geçid kayığı, çamur kayığı, kireç kayığı sebze kayığı gibi yaptıkları işlere göre ya da pereme, menemen, *beş çifte*, *piyade kayığı* gibi türlere göre adlandırıldıkları görülür.

Kayık-hâneler, yanında kayıkcı odası ve benzeri mekânların bulunduğu müstakil kayık-hâneler şeklinde olduğu gibi, yalı, ev, medrese, cami, han, gümrükhane ve benzeri akar veya hayrat yapıların altında dainşâ edilmişlerdir. Kayık-hânelerin hacmi genellikle bir göz, beş göz vb. şekilde barındırdıkları kayık sayısına göre ifade edilirken, bazen oturdukları tüm alanın ölçüleri de verilmiştir.

Genellikle kârgir yapılmış olup, yapılardan bağımsız inşâ edilmiş olanların kiremit örtülü olduğu anlaşılmaktadır. Bazen de tek kapılı iki kapılı şeklinde mekânın kapılarının varlığına işaret edilmiştir.

16. yüzyıldan itibaren 19.yüzyıla kadar birçoğu vakıf olarak vücuda gelen kayık ve kayık-hâneler İstanbul'un ticâri ve sosyal hayatını büyük ölçüde canlandırmıştır. II. Abdülhamid Dönemine kadar varlığını sürdüren kayık taşımacılığı daha sonra yerini sandallara buharlı gemilere terketmiş ve bir gelenek de böylece ortadan kalkmıştır.

Kaynaklar

Arşiv Kaynakları

Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi Vakfiye Defterleri (VGMA); 43, 456, 570, 571, 575, 579, 582, 603, 604, 6082, 609, 624, 626/2, 627, 628, 629, 630/2, 632, 635/2, 636:1, 637, 639, 732, 734, 736, 739, 740, 741, 742, 743, 744, 745, 747, 779, 1419 (Kasa).

Başbakanlık Osmanlı Arşivleri .EV.MKT.02592.00143

Kitap ve Makaleler

Akillas, Millas, *Pazar Kayıklarından Şehir Hatları'na İstanbul'da Seyr-ü Sefer*, Adalı Yayınları, İstanbul, 2017.

Ertuğrul, Alidost, (2011), *XIX. Yüzyıl Kentsel Dönüşümü'nde Üsküdar ve Koruma Sorunları*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul, s. 463.

Orhonlu, Cengiz, Osmanlı Türkleri Devrinde İstanbul'da Kayıkçılık ve Kayık İşletmeciliği.

TarihDergisi, 16(21), s. 118., 2011.<http://www.journals.istanbul.edu.tr/iutarih/article/view/1023002270/1023001895> 14.11.2017.

Göncüoğlu, Süleyman Faruk, Handan Ağa Camii (Kuşkonmaz Camii), *Sanatsal Mozaik*, S. 23, Eko Basım Yayıncılık, İstanbul, 1997, s. 34.36.

Öztürk, Nazif, XIX. Yüzyılda Osmanlı İmparatorlu'nda Sanayileşme ve 1827'de Kurulan Vakıf İplik Fabrikası, ”*Vakıflar Dergisi*, S. 21, s. 23-80. 1990.

Turan, Şerafeddin, Osmanlı Teşkilâtında Hassa Mimarları, Ankara, 1964.

http://www.unutulmussanatlar.com/2012/12/osmanl-donemi-eski-kaykclik-tarihi-ve_63.html.17.04.2018.

<http://www.hayallem.com/wp-content/uploads/handanagaeski.jpg>.10.04.2018.

<http://www.uskudaristanbul.com>. 10.03.2018.

